

ΈΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ ΕΠΟΧΕΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο κύκλος του χρόνου χαρακτηρίζεται από την εναλλαγή των εποχών, άνοιξη, καλοκαίρι, φθινόπωρο, χειμώνας και πάλι άνοιξη. Στον κύκλο αυτό του χρόνου οι Έλληνες ζουν στον τόπο που τους γέννησε και τους ανέθρεψε για χιλιάδες χρόνια.

Τον κάθε χρόνο τον έχουν διανθίσει με μια ποικιλία γιορτών, εθίμων, δρωμένων, συνηθειών, που χαρακτηρίζουν την κάθε εποχή.

Η διάβαση αυτή από τη μια εποχή στην άλλη, ο φόβος και η ελπίδα μπροστά στις διαβατήριες ώρες του χρόνου και το πέρασμα από το παλαιό στο καινούριο, επέβαλε την τήρηση καθορισμένων τελετουργικών πράξεων, ώστε να εκβιαστεί η τύχη (μαγικά) ή να παρακληθεί το θείο (θρησκευτικά) να ευλογήσει τη νέα περίοδο.

“Έφυγον κακόν, ευρον αμεινον”

“Έμπα καλόχρονε-έβγα κακόχρονε”

Ο Έλληνας παλαιότερα, αλλά σε πολλά μέρη ακόμα και σήμερα, δίνει το δικό του ιδιαίτερο νόημα σε κάθε εποχή.

Η αναγγελία κάθε εποχής γίνεται με το καλάντισμα ή καλύτερα με τα άσματα του αγερμού, μια συνήθεια που έχει τις ρίζες της πέρα από τη Βυζαντινή εποχή, στην αρχαιότητα.

Οι αγερμοί στα καλαντίσματα γινόταν κυρίως από παιδιά που γύριζαν από σπίτι σε σπίτι ψάλλοντας στην αρχαία Ελλάδα την Ειρεσιώνη, τα Κορωνίσματα και τα χελιδονίσματα, που διασώθηκαν έως τις μέρες μας.

Τα κάλαντα παλαιότερα άρχιζαν τα ξημερώματα και τελείωναν το πρωί. Τα παιδιά-“αγύρτες” κρατούσαν στα χέρια τους συμβολικό αντικείμενο κι έκαναν αγερμούς σε κάθε αρχή, έναρξη χρονικής περιόδου (πρώτη του Μάρτη, του Λαζάρου, Βαΐων, πρώτη του Μάη, Χριστούγεννα, Πρωτοχρονιά, Φώτα).

Ο σκοπός ήταν “αναγγελτικός” των εποχών, αλλά και “ευετηριακός” δηλαδή η καλοχρονιά και η εξασφάλιση καλής υγείας και καλής σοδειάς στην κοινότητα. Γι’ αυτό τα κάλαντα είναι η φωνή των Ελλήνων στους αιώνες που θα μείνει για να δίνει εθνική νότα στις ολοένα διεθνοποιούμενες γιορτές μας.

Πέρα από τα καλαντίσματα που γινόταν από μικρά παιδιά, συμμετείχαν και οι μεγάλοι τελώντας δρώμενα σε προκαθορισμένες χρονικές περιόδους, με κυρίαρχο στοιχείο τους αγερμούς, όπου συμμετείχαν μέλη της κοινότητας και αποτελούσαν το θίασο. Συνήθως τα δρώμενα τελείωναν, κορυφώνονταν, με τον πάνδημο χορό (τρανός μέγας), όπου εκεί συμμετείχε ενεργά όλη η κοινότητα .

Ο ελληνικός χώρος είναι διάσπαρτος από δρώμενα, πολλά από τα οποία έχουν φθάσει έως τις μέρες μας, κυρίως στη Μακεδονία και τη Θράκη. Τέτοια είναι το έθιμο των Αράπηδων της Νικήσιανης και του Μπέη με κύριο στοιχείο την εικονική αροτρίαση στη Θράκη, της καμήλας και του Ντιβιντζή, της Ανδρομάνας Δεσκάτης που παρουσιάζονται σήμερα καθώς και άλλα.

Σκοπός των δρωμένων αυτών πέρα από αναγγελτικός και ευετηριακός ήταν και “αποτρεπτικός”, δηλαδή να αποτρέψει το κακό και την αφορία και να εκβιάσει τη φύση να βλαστήσει και να πέσει ευφορία. Η ευφορία ήταν γενική και αφορούσε όλη την κοινότητα, ανθρώπους, ζώα, γη.

Σύμφωνα με τις πανανθρώπινες δοξασίες “η γη είναι μητέρα όλων των ανθρώπων. Όλοι επιστρέφουν εκεί με το θάνατό τους, για να γίνουν και πάλι νέοι μέσα στο μητρικό κόλπο”. Τις περισσότερες φορές με τον εικονικό θάνατο και το ξάπλωμα πάνω στη γη επιτυγχάνονταν η γονιμότητα της γης και η άντληση της ζωής πάλι από τη γη.

Ο αστός σήμερα έχασε την επαφή με τη γη, καθώς και τη διαλεκτική διαδικασία του θανάτου και της ζωής. Μια σύλληψη στην οποία έφτασε ο άνθρωπος της υπαίθρου, ο γεωργός, καλλιεργώντας τη γη και παρακολουθώντας την παράλληλη διαδικασία του κύκλου, σπορά-βλάστηση-συγκομιδή. Αυτός ο κύκλος πέρα από τα δρώμενα εκφράστηκε κορυφαία μέσα από το Χριστιανισμό κυρίως στα πασχαλινά έθιμα (θάνατος και Ανάσταση του Λαζάρου και του Χριστού), που τα δέχτηκε με ανακούφιση η εξοικειωμένη ελληνική ψυχή.

Κυρίαρχο στοιχείο αυτών των δρωμένων και εθίμων ήταν ο χορός και το τραγούδι που επιτελούσαν μια συγκεκριμένη λειτουργία.

Ο χορός και το τραγούδι παλαιότερα ήταν οι απόηχοι μιας μακρόχρονης βιωμένης πείρας ζωής και είχαν κάποιο νόημα με το οποίο επικοινωνούσε κάθε φορά η ομάδα.

Αν και παλαιότερα ο χορός δεν ήταν αποκομμένος από το συγκεκριμένο έθιμο ή δρώμενο, σήμερα που πολλά δρώμενα έπαψαν να τελούνται, ο χορός αποκτά ιδιαίτερη

σημασία. Το γεγονός αυτό τον δικαιώνει σε βάθος και τον μετατρέπει σε σύμβολο ξεχασμένων δρωμένων, με τα οποία εκφράζονταν σε κάθε περίπτωση η ομάδα .

Με τη σημερινή παράσταση γνωρίζουμε ότι είναι δύσκολο να κλείσουμε μέσα σε τόσο μικρό χρονικό διάστημα όλο το εύρος των δρωμένων που διαρκούσαν μέρες και που τελούνταν τελετουργικά, με διαφορετική ψυχική ή συναισθηματική προδιάθεση των τελεστών απ' ότι σήμερα που τα αντιλαμβανόμαστε επιφανειακά .

Έτσι, συμβολικά, προσπαθούμε να συνοψίσουμε τις κορυφαίες τοπικές συνήθειες στις διάφορες εθμικές πράξεις που κάποτε τελούνταν με ευλάβεια σε πολλές περιοχές της Ελλάδας .

Μέσα από αυτές τις συνήθειες είναι δυνατόν να εμβαθύνουμε το νόημα και το μήνυμα που είχε κάθε εποχή, έτσι ώστε να συνδεθούν σ' ένα θέμα και σε σχέση πάντα με το χορό και το τραγούδι. Γι' αυτό λοιπόν η μουσική και χορευτική αλληλοδιαδοχή επιλέχθηκε (χωρίς πάντα να τηρείται αυστηρά η τοπική χορευτική ιδιομορφία), έτσι ώστε ν' αποκτήσουμε μια συνολική εικόνα παρόμοια μ' αυτή που είχαν οι πρόγονοί μας για τις εποχές .

Σαν αρχή λαμβάνεται η 1^η Μαρτίου, ημερομηνία που παλαιότερα θεωρούνταν Πρωτοχρονιά. Εν συνεχεία συμβολικά διαβαίνουμε στις Απόκριες, στις Γιορτές του Πάσχα(Λαζάρου, Λαμπρής), στην Πρωτομαγιά, στον Δεκαπενταύγουστο, όσο και στις μεγάλες γιορτές του Δωδεκαημέρου (Χριστουγέννων, Πρωτοχρονιάς, Φώτων). Τόσο σ' αυτές όσο και στις μικρότερες γιορτές, όπως στις 16 Δεκεμβρίου στη Λήμνο, ή του ανοίγματος των κρασιών του Αγίου Δημητρίου, καθώς και σε άλλες περιστάσεις, όπως του ξενιτεμού που σημαδεύει τη ζωή των Ελλήνων, ο Έλληνας έδινε ένα δικό του ξεχωριστό νόημα.

Θεωρώ σκόπιμο να διευκρινίσω, ότι προσεγγίζουμε το θέμα με βάση προσωπική άποψη και γνώση, γεγονός που επιδέχεται πολλές και διαφορετικές θεωρήσεις.

Αυτή η παράσταση είναι μια προσπάθεια να δούμε τον ελληνικό χορό όχι μόνο σαν μια διαρκή αλληλοδιαδοχή κινητικών στοιχείων από διάφορες περιοχές, αλλά και σαν μια μορφή καλλιτεχνικής έκφρασης και τέχνης. Μιας τέχνης, που δεν έχει διάσταση ανάμεσα στη ζωή και στην τέχνη, όπως οι άλλες τέχνες, αλλά αντίθετα είναι ενίσχυση και τόνωση της ίδιας της ζωής.

Η σημερινή παράσταση δεν έχει σκοπό να αποτελέσει απλά ένα ωραίο θέαμα, μια εγκυκλοπαιδική αναδρομή, ούτε να επαναφέρει την επιστροφή τρόπων ζωής που έπαψαν να υπάρχουν, αλλά να δώσει ένα μήνυμα, σύνοψη ανθρωπιάς και βάση για μια αντίληψη ζωής. Η διαφορετικά μέσα από τους χορούς, τα τραγούδια μας, τα έθιμα και τα δρώμενα, να βρούμε τη λησμονημένη σήμερα ελληνική σκέψη και έκφραση, μέσα σ' ένα ελληνοπρεπές και ελληνοτραφές πνεύμα, έτσι ώστε να γίνει ανασύνταξη των δυνάμεών μας για τη συνέχιση της πολιτιστικής μας παράδοσης που είναι συνυφασμένη με την ίδια την ιστορική πορεία του Ελληνισμού, φωτίζοντας με μνήμες το πέρασμα των εποχών.

Δημήτρης Τσιπλακούλης

Απόσπασμα από το μελέτημα "Έλληνες και Εποχές"

ΣΥΜΒΟΛΑ

Πρόκειται για αντικείμενα απόηχους μιας μακροχρόνιας βιωμένης πείρας ζωής. Είχαν κάποιο συγκεκριμένο νόημα με το οποίο επικοινωνούσε κάθε φορά η ομάδα. Πολλά από τα σύμβολα είναι ξεπερασμένα σήμερα, αλλά φορτισμένα πάντα" μ' ένα πνεύμα που συμπυκνώνει την ουσία ενός ολόκληρου τρόπου ζωής.

Τα σύμβολα που παρουσιάζονται σήμερα:

- **Χελιδόνα:** ξύλινο ομοίωμα χελιδονιού, προμήνυμα, αναγγελία της άνοιξης.
- **Κωδωνοστάσιο Λαζάρου:** ξύλινη κατασκευή. Συμβολίζει τον αναστημένο Λάζαρο. Κρεμούν κουδούνια (δύο χυτά κι ένα σφυρήλατο) και χρησιμοποιείται σαν μουσικό όργανο στα καλαντίσματα. (Ηπειρος: Λοζέτσι-Ελληνικό).
- **Σταυρός Λαζάρου:** Ο Σταυρός αρχέγονο ομοίωμα του ανθρώπου και σύμβολο του Εσταυρωμένου Χριστού περιφέρεται στολισμένος με λουλούδια σε πολλά μέρη και το Σάββατο του Λαζάρου (Μεσολόγγι).

- **Ανθοστολισμένο καλαθάκι Λαζάρου:** στο Ζαγόρι στολίζουν με λουλούδια και πρασινάδες ένα καλαθάκι και μετά τοποθετούν μια εικόνα, έγερσης του Λαζάρου (Κ. Κακούρη).
- **Λαμπρόψωμο Πάσχα:** ψωμί του Πάσχα που φέρνει δύναμη στο σπίτι, ιδιαίτερα όταν το ευλογεί ο παπάς. Εξέλιξη αυτού, σήμερα το τσουρέκι.
- **Ελληνική σημαία:** δείχνει ιστορικό δεσμό (και συμβολισμό) του Πάσχα με τις τύχες του έθνους μας,
- **Επινίκιο στεφάνι Πάσχα:** λάβαρο της εικόνας της Ανάστασης. Είναι το αποκορύφωμα της προσφοράς λουλουδιών στο Χριστό.
- **Μαγιοστέφανο:** πλεκόταν με λουλούδια τελετουργικά και στη μέση είχε ένα σταυρό (Θράκη]. Επίσης έβαζαν ένα αγκάθι και μιά κόκκινη κορδέλα για το κακό μάτι και την κακή ώρα. Πλεκόταν τα χαράματα, για να βρεθεί κρεμασμένο το ξημέρωμα να πάρει τη νυχτερινή δροσιά πριν το ζεστάνει ο ήλιος.
- **Ανθομορφική μεταμπίεση Μαΐου:** τοποθετούσαν πρασινάδες και λουλούδια πάνω στο κεφάλι και γύρω στη μέση (Καραπατάκης). Ο άνθρωπος απομυμείται τη φύση (Μαγιοπούλα), για να αντλήσει δύναμη απ' αυτή.
- **Χριστουγεννιάτικα φαναράκια της νύχτας:** τα κρατούσαν τα μικρά παιδιά για να φωτίζουν το δρόμο τους, λέγοντας τα κάλαντα τις πρώτες πρωινές ώρες.
- **Βυζαντινή εκκλησία (χάρτινη):** αντικατέστησε θρησκευτικότερα το φαναράκι (Μακεδονία-Πόντος-Ήπειρος). Σε παραθαλάσσιες ή νησιώτικες περιοχές κρατούσαν φωτισμένο караβάκι.
- **Χριστουγεννιάτικο τραπέζι:** περιλαμβάνει το "Χριστόψωμο", το θερμαντικό χοιρινό (το σφάξιμό του είναι άλλη τελετή), ξερά φρούτα, δίσκους με πορτοκάλια, παραδοσιακά γλυκίσματα και κρασί.
- **Εστία Χριστουγέννων (φωτιά):** σύμβολο οικογενειακής συνοχής. Όπως φουντώνει ή φωτιά φουντώνει η δύναμη της ζωής και αποτρέπει τα βλαπτικά όντα του Δωδεκαημέρου. Γι' αυτό η φωτιά έπρεπε να μείνει αναμμένη όλο το Δωδεκαήμερο.
- **Χριστόξυλο: (δωδεκαμερήτης ή σκαρκάντζαλος).** Πριν να το ρίξουν στη φωτιά το ραντίζουν με καταχύσματα από ξηρούς καρπούς. Τα πρώτα τρία Χριστόξυλα είχαν έντονη συμβολική αξία. Το πρώτο ήταν από αρσενικό δέντρο π.χ. κέδρο και συμβόλιζε το νοικοκύρη του σπιτιού. Το δεύτερο ήταν από θηλυκό δέντρο π.χ. από κερασιά ή

αχλαδιά Και συμβόλιζε τη νοικοκυρά. Το τρίτο ξύλο συμβόλιζε το κουμπάρο. Η όλη διαδικασία ονομαζόταν "πάντρεμα" της φωτιάς. Ο νοικοκύρης στα Χριστόξυλα κάνει σπονδή, χύνει πάνω στα ξύλα λάδι και κρασί.

- **Στολισμένη μυρτιά, ελιά ή καρυδιά:** στα κλαδιά τους κρεμούσαν φρούτα όπως πορτοκάλια, μανταρίνια και λεμόνια. (Κεφαλονιά). Η στολισμένη μυρτιά με πορτοκάλια αποτελούσε παραδοσιακό Χριστουγεννιάτικο δέντρο και εξέφραζε την λαχτάρα του πράσινου και ζωντανού μέσα στη νεκρή αυτή περίοδο της ξεραμένης φύσης του χειμώνα.

- **Δίσκος με πορτοκάλια:** στα κάλαντα της Πρωτοχρονιάς οι καλαντιστές κρατούσαν στολισμένο δίσκο με πορτοκάλια, μοσχοκάρφια και γαρύφαλλο και τα πρόσφεραν στα σπίτια (Κεφαλονιά). Σε άλλα μέρη πρόσφεραν ρόδια (Στερεά Ελλάδα) ή μήλα και ξερά δαμάσκηνα (Θράκη). Όλοι οι καρποί ήταν σύμβολα μιας επιθυμητής πανκαρπίας για όλο το χρόνο.

- **Χλωρό ραβδί Κρανιας:** οι καλαντιστές χτυπούν ελαφρά με το ραβδί τους τους νοικοκυραίους. Το χλωρό ραβδί δίνει ζωή σε ότι αγγίζει -σούρβισμα. Στα Σούρβα Σερρών χρησιμοποιούν κλαδί από ελιά στολισμένο με ρόδια και πορτοκάλια (Ν. Πέτροβιτς).

- **Πεύκο ή κυπαρίσσι (κλάδος):** περιφέρεται από σπίτι σε σπίτι κατά τα κάλαντα της Πρωτοχρονιάς. Στολίζεται με εικόνες και φρούτα (Πωγώνι - Δ. Οικονομίδης).

- **Δίτροχο αμάξι:** χρησιμοποιείται στο έθιμο του Μπέη ή Καλόγερου ή Βασιλιά στη Θράκη. Ανεβάζουν το Βασιλιά στο αμάξι και το σέρνουν με σχοινιά που τα τραβούσαν από τη μια τα παλικάρια του χωριού και από την άλλη οι έγγαμοι. Το δίτροχο αμάξι και τα πειράγματα θυμίζουν τα αθυρόστομα αστεία που πετούσαν "εξ' αμάξης" οι αρχαίοι Αθηναίοι στα κατ' αγρούς Διονύσια, στις Χόες των Ανθεστηρίων και στα Λήναια.

- **Ξύλινο αλέτρι:** χρησιμοποιείται στην εικονική αροτρίαση στα έθιμα της Θράκης και αλλού. Συμβολικά ιερό το αλέτρι (με απαραίτητο το υνί) για τον γονιμοποιό ρόλο του κατά την σπορά. Η γονιμότητα γης, ανθρώπων και ζώων είναι ενιαία. Έτσι χρησιμοποιείται το αλέτρι και το υνί στα γαμήλια έθιμα (ΚΑ Ρωμαίος 1955, "Το Υνί κατά τον Γάμον").

Δημήτρης Τσιπλακούλης